

DE COLLECTIE WILFRIED GRAUWELS

ERWIN VERZANDVOORT

Inleiding

In 1980 begon ik met mijn doctoraalstudie Nederlandse Taal- en Letterkunde. Mijn scriptie zou ik schrijven onder leiding van de docent middeleeuwse letterkunde Paul Wackers. Op zijn lijst met mogelijke onderwerpen stond onder andere: 'Volksboeken van Reinaert de Vos'. Ik beschikte over een behoorlijke algemene boekenkennis – ik werkte namelijk sedert 1973 in een grote algemene boekhandel en wist wel iets over Reynaert de Vos, maar ik had nog nooit van 'volksboeken' gehoord. Mijn interesse was gewekt. In Utrecht was in 1972 op het Instituut De Vooy's een tentoonstelling over *Reynaert de Vos* georganiseerd in de reeks: *De overlevering van de Middelnederlandse letterkunde. Naar de letter*, 5. Hier werd een groot aantal Reynaertvolksboeken getoond. Maar volgens Paul Wackers bestonden er (veel) meer volksboekuitgaven van Reynaert de Vos. Deze uitdaging wilde ik aangaan: een zoektocht naar onbekende volksboeken. Ik ben gaan speuren in bibliotheken, bibliografieën, antiquariaten en op boekenbeurzen. Op de Amsterdamse Internationale Antiquarenbeurs van 1982 sprak ik de fameuze antiquaar Frits Knuf. Hij kende een groot verzamelaar. Diens naam kreeg ik niet. Op 20 mei 1982 ontving ik van hem een briefkaart: 'Voorlopig wil mijn vriend zijn Reinaert-collectie niet voor derden ontsluiten. Jammer, maar we moeten zijn wens respecteren.' Ik heb nog diverse malen tevergeefs aangedrongen. Ook prof. Hubertus Menke was niet voornemens zijn collectie aan mij te laten zien, ik was voorlopig niet welkom in Kiel. Na afronding van mijn doctoraalstudie werd ik wel in Kiel uitgenodigd. Ik kon Menke daarna op verschillende manieren behulpzaam zijn. Op 19 mei 1983 behaalde ik mijn doctoraaldiploma. De titel van mijn scriptie was *Men vond geen schapperaai of Reinaert was er in. Een studie over de volksboeken van Reinaert de Vos*. Delen van deze 786 pagina's tellende studie gaf ik aan Frits Knuf. Hij nam toen nogmaals contact op met de onbekende verzamelaar.

In december 1983 ontving ik geheel onverwacht een uitnodiging voor een tentoonstelling te Antwerpen. In het Huis Osterrieth op de Meir nummer 85 werd de tentoonstelling 'Vijf eeuwen Reynaert de Vos in druk en illustratie'

gehouden. In dit hoofdkantoor van de Paribas Bank België waren ruim 150 prachtige Reynaertboeken uitgestald in zalen waarvan de muren bedekt waren met werken van Rubens en Van Dijck. De tentoonstelling werd op 21 december geopend met een inleiding door prof. dr. Amand Berteloot en de eigenaar van deze unieke collectie, Wilfried Grauwels. Twee gedachten schoten me toen te binnen: zo iets moois had ik nog nooit gezien en: had ik dit maar eerder geconstateerd, dan was mijn scriptie heel anders geworden. Nadien is het contact met Wilfried Grauwels versterkt en werden mijn vrouw en ik zelfs in 1984 uitgenodigd om gedurende enkele weken in zijn huis te komen logeren omdat hij een langdurige reis naar het buitenland had gepland. Het huis onbeheerd achterlaten was niet verstandig. In die weken heb ik kunnen genieten van zijn enorm rijke boekencollectie. Niet alleen reynaerdiana, maar ook heel veel andere volksboeken, kunstboeken, boekhistorische boeken, bibliografieën, etc., etc. stoffeerden de wanden van de grote bibliotheek. Gedurende die weken heb ik vele aantekeningen gemaakt. Deze summier inventarislijst is later in beperkte kring verspreid. Doordat deze 'Short Title' lijst van *Reinaert-uitgaven: collectie W. Grauwels, België. Unpublished catalogue, 1989, 62 pp.* als nummer 684 is opgenomen in de bibliografische studie K. Varty, *The Roman de Renart. A Guide to Scholarly Work* (Lanham/Londen, 1998) is de collectie langzaam bekender geworden. Deze lijst kan beslist niet gezien worden als een bibliografie. In de beperkte tijd kon ik slechts summier aantekeningen maken. Ik had ook geen toegang tot de boeken die in de kluis waren opgeborgen. Na 1984 heb ik nog wel aantekeningen kunnen maken over de boeken die door Grauwels sedert die tijd werden verworven. Bij een aantal aankopen heb ik een rol kunnen spelen. Ik heb Wilfried Grauwels weleens gevraagd waarom hij speciale aandacht had voor Reynaert. Het antwoord was dat hij deze boeken verzamelde vanwege de kracht van het verhaal, de schoonheid van de taal en omdat het een toppunt is in de geschiedenis van het Vlaamse culturele erfgoed. Het is ook een bijzonder fraai verzamelobject, vaak heel mooi uitgegeven gedurende enkele eeuwen en geïllustreerd door (beroemde) kunstenaars. En omdat de materie over de hele wereld verspreid is, een mooi object om naar te zoeken tijdens de vele buitenlandse reizen die hij destijds voor zijn werk moest maken. Grauwels was mede-eigenaar van een internationaal opererende handelsfirma in staal. (P. Buijnsters heeft hem eens enigszins denigrerend beschreven als: 'de voormalige schroothandelaar uit Antwerpen', omdat hij geen informatie kreeg over de bibliofiel Grauwels. Buijnsters, 2013, p. 322.). Maar het is uiteindelijk allemaal begonnen met koekjes en chocolade eten! In het gezin van de kleine

Wilfried – hij is geboren in 1937 – genoot men van Victoria-koekjes. Wilfried kreeg de plaatjes die in ieder pak verstopt zaten. Hij raakte hierdoor gefascineerd en verzamelde ze allemaal. Zijn eerste Reynaertboek was dus: Julius de Geyter & H.C. (Camille Huysmans); *Le Roman du Renard – Adapté et présenté par les éditions du Chat qui pêche*. Bruxelles. – Reinaert de Vos. Aangepast en voorgesteld door de Vissende Kat. Brussel. Biscuits-Chocolats-Confiseries/Biscuits-Chocolade-Suikerwerken, S.A. Victoria N.V. (1949). (Van Daele e.a. 2004, nr. 87).

In 2015 heeft Grauwels zelf een inventarislijst samengesteld. Deze lijst komt uiteraard grotendeels overeen met die van 1984. Er zijn diverse boeken bijgekomen en er staat een aantal boeken niet (meer) op. De lijst van 2015 bevat 345 nummers. Hierbij is ook een aantal jaarboeken van *Reinardus* en *Tiecelijn* opgenomen en verder tentoonstellingscatalogi, artikelen en zogenaamde ‘zijspoor-reynaerden’, boeken waar ‘Reynaert’ en/of ‘vos’ in de titel voorkomt, maar in wezen niets met *Van den vos Reynaerde* te maken hebben. Een bekend voorbeeld hiervan is *Reintje van der Schalk, markies van eierstruiven, Grootmeester van het Kippenhok en vrijheer van de druiven*. Dit boekje wordt in antiquariaatscatalogi ook vaak bij de gewone Reynaertboeken opgenomen.

Ik wil in wat volgt een aantal boeken uit de omvangrijke collectie beschrijven. Een complete opsomming van alle op de genoemde lijsten voorkomende boeken is niet mogelijk en zou ook veel te ver voeren voor een artikel. Het doel is slechts te tonen hoe bijzonder, hoe voornaam en hoe veelzijdig de collectie Grauwels is. De titels zijn nauwkeurig beschreven, maar voldoen niet aan de ‘bibliografische eisen’ zoals die bij Menke gebruikt worden in zijn bibliografie. Veel van de genoemde boeken zijn terug te vinden in de publicaties van *Menke, Varty* en *Van Daele, cs*. Hieronder een kort overzicht:

Menke, *Bibliotheca Reinardiana*, Stuttgart, 1992

Hoofdstuk II, ‘Speculum vitae aulicae. Mittel- und Neulateinische Überlieferung’: nr. 2, 3, 5, 6.

Hoofdstuk III, ‘Maistre Regnard. Französisch-romanische Überlieferung’: nr. 12, 13, 14.

Hoofdstuk IV, ‘Reinaert de Vos. Niederländische Überlieferung’: nr. 8, 25, 28, 38, 40, 44, 45, 50, 52, 59 (3^e druk).

Hoofdstuk V, ‘Reynard the Fox. Englische Überlieferung’: nr. 8, 23c (ex. 1681/1681/1684, ex. 1701/1694/1684), 28, 35, 48, 51, 55, 57.

Hoofdstuk VI, ‘Reynke de Vos. Niederdeutsche Überlieferung’: nr. 5, 6, 8, 11,

17, 18, 21.

Hoofdstuk VII, ' (Von) Reinicken Fuchs. Hochdeutsche Überlieferung': nr. 1, 20, 23, 25, 27, 28, 29, 32.

Hoofdstuk VIII, Raeffue Bog. Skandinavische Überlieferung': nr. 1, 2, 5, 6, 7.

Van Daele e.a. De bibliografie van de Nederlandstalige Reynaertbewerkingen van 1800 tot heden, 2004

nr. 3, 4, 13, 26, 27, 29, 31, 33, 35, 42, 43, 48, 54, 59, 61, 65, 70, 72, 73d, 76, 80, 81, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 94, 98, 101d, 109, 117, 119, 128, 131, 134, 139, 147, 151, 154, 162, 166, 170, 172, 176, 178, 181, 186, 192, 194, 199, 200, 204, 216, C2.

Varty, The 'Roman de Renart', 1998

nr. 1, 2, 8, 9, 10, 101, 105a, 105b, 107, 110, 114, 116, 118, 119, 119a, 122a, 122e, 122f, 122g, 122o, 125, 126, 128, 130, 133, 134, 136a, 137, 138, 219, 231, 238, 268, 282, 324, 351, 358, 393, 407, 477, 548, 611, 625, 627, 638, 651, 705.

Unieke exemplaren

In het Nederlands

Van Reynaert die Vos een seer genoechlijcke ende vermakelijcke Historie met haer Moralisation ende korte wilegginghen voor die Capittelen gestelt van nieus oversien ende verbeteret. Met schoone Figueren gheciert. [Houtsnede, voorstellende de Hofdag bij Nobel.] Tot Delft by Bruyn Harmansz Schinckel woonende aent Merctvelt. Anno 1589.

Dit is Menke IV, 8. Dit is het nog enige bekende exemplaar. Het exemplaar van de Bibliotheca Thysiana, 1042/2 is al vele jaren zoek. Dit was een convoluitboekje. Het exemplaar van Grauwels is los en heeft nooit deel uitgemaakt van een convoluit. Het was eerder opgenomen in de collectie van de Aerdenhoutse verzamelaar Dr. G.J. Jaspers. Jaspers had het ooit gekocht bij Antiquariaat De Rijzende Zon in Tilburg. Hans Rijns heeft de tekst in 2007 diplomatisch uitgegeven.

In het Engels

(Anoniem.), *The Hystory of Reynard the Fox.*

Dit boek is niet compleet. Aan het begin en aan het einde ontbreken pagina's.

Het is door K. Varty in 1968 geïdentificeerd als een *Reynard the Fox*-uitgave. Het boek wordt gedateerd ca. 1560-1585. Het is vooral door de illustraties van groot belang. Het bevat 55 houtsneden, daarvan zijn er negen herhalingen. Er zijn twee series te onderscheiden: kleine houtsneden en 35 grotere. Dit is Menke V, 8. Het boek is uitvoerig beschreven door Varty in 1980 en 1999. Dit boek is via bemiddeling van K. Varty circa 1990 in de collectie Grauwels gekomen. Het boek is op zeer professionele wijze gerestaureerd door de Mechelse boekbinder en restaurator Alex Masui.

The Ancient and Delightful HISTORY OF Reynard the FOX: BEING Newly Corrected and Purged from all Grossness in PHRASE and MATTER. AS ALSO, Augmented and Enlarged with sundry New Cuts, and Excellent Morals and Expositions, on each Chapter. The Seventieth Edition. (Houtsnede; de Hofdag bij Nobel), DUBLIN: Printed by and for E. DOBSON, at the Stationers Arms in Castle-Street. 1728. Dit is Menke V, 55. De beschrijving hiervan is destijds door mij aan Menke aangeleverd. Het boekje telt 88 pagina's en 20 houtsneden. Het verkeert in een zeer goede staat. Een klein fragment uit dit boek is afgedrukt in de biblioefie uitgave van Erwin Verzandvoort, Zuilichem, 1991. (Zie hieronder.)

The Most Pleasing and Delightfull HISTORY OF REYNARD the FOX, AND REYNARDINE his SON. IN TWO PARTS. With Morals to each Chapter, explaining what appears Doubtful, or Allegorical: And every Chapter illustrated with a curious Device, or Picture, representing to the Eye all the material Passages. TO WHICH IS ADDED, The History of Cawood the Rook: Or, The Assembly of Birds: With the several Speeches they made to the Eagle, in Hopes to have the Gouvernement in his Absence: How the Rook was banish'd; with the Reason why Crafty Fellows are called Rooks. Together with Morals and Expositions on every Chapter. THE NINTH EDITION. BELFAST: Printed by DANIEL BLOW, M.DCC.LXIII. (1763).

Dit is Menke V, 48. De beschrijving hiervan is destijds door mij aan Menke aangeleverd. In dit boekje van 144 pagina's komen 30 houtsneden voor.

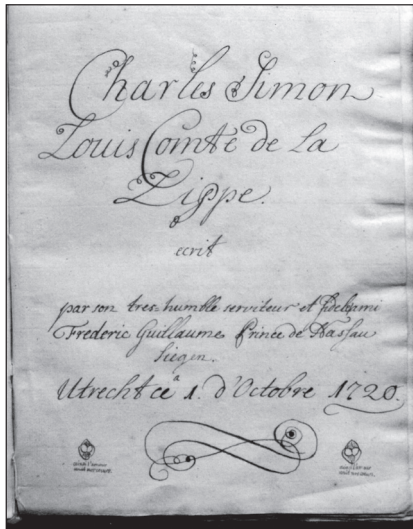
In het Frans

(Manuscript): *Charles Simon Louis Comte de la Lippe escrit par son tres-humble serviteur et fidèle ami Frederic Guillaume Prince de Nassau Siegen, a Utrecht le 1 d'Octobre 1720.* (Rechts en links onder twee ingetekende harten staat: 'ainsi L'amour unit nos coeurs'.) (Afb. 1)

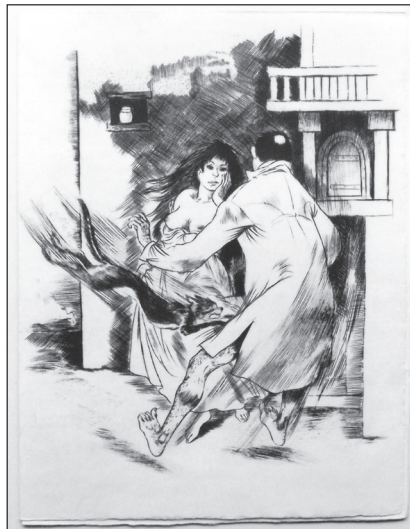
De tekst is verdeeld in 69 hoofdstukken en beslaat 95 pagina's. Het handschrift is in schaapsleer gebonden, afm. 21,5 x 16,5 cm. Het manuscript is afkomstig uit de fameuze collectie van C.F. van Veen, (1912-1982). Het werd op 25 juni 1984 geveild bij Sotheby's te Amsterdam. ("The Van Veen Collection of Children's Books and Juvenilia, Part 2, nr. 111'.)

Frederik Willem II, vorst van Nassau-Siegen, geboren op 11 november 1706, kolonel in Nederlandse dienst, overleed op 4 maart 1734. Hij was getrouwd met Sophia Polyxena Concordia, gravin van Sayn-Wittgenstein (1709-1781). Hij had vijf dochters, die behalve de oudste, allen ongehuwd zijn overleden. Frederic Guillaume was veertien jaar oud toen hij dit manuscript voor zijn vriend schreef. Het lijkt op een vertaling/bewerking van een Noord-Nederlands volksboek of van de Plantijnuitgave uit 1566.

Maurice Toesca et Philippe van Tieghem, *Le Roman de Renart, transcrit du vieux francais, par Philippe Van Tieghem et Maurice Toesca. Pointes-sèches originales de Gaston Barret.* (Parijs), Editions de l'Odéon, 1970. Geïllustreerd met zeventien kopergravures van Gaston Barret. Dit is het 'exemplaire unique', gedrukt op 'Japon nacré' (Japans perkament), met twee originele tekeningen en een 'suite sur Rives' en een 'suite sur Auvergne'. Het boek is opgeborgen in een zeer luxueus uitgevoerde cassette. De gewone oplage bedraagt 275 exemplaren. (Varty 1998, nr. 136a.) (afb. 2)

Afb. 1

Afb. 2

Bibliofiele uitgaven

In het Nederlands

Van den vos Reynaerde, Amsterdam, A.A. Balkema, 1940. 'In 200 exx. Gedrukt met de letter van Peter Schoeffer von Gernsheim op Hollandsch papier van Van Gelder. Typografie van J. van Krimpen. De tekst is verzorgd door dr. W.Gs Hellinga.' Deze illegale uitgave werd in werkelijkheid in 1944 gedrukt en uitgegeven. (De Jong, *Het vrije boek in onvrije tijd*, 1978, nr. 836.)

Prudens van Duyse, *Reinaard de Vos. Middeleeuwsch dierenepos in zeventien zangen voor de eerste maal in zijn geheel en in de oorspronkelijke maat bewerkt door Prudens van Duyse. Vierde uitgave, met onuitgegeven portret en handschrift des dichters en een en twintig platen versierd*, Amsterdam, S. Warendorf jr., uitgever, (z.j.), (1891). (Van Daele e.a. 2004, nr. 70.)

('Bij deze vierde uitgave'; 'Een dubbele reeks platen versierd [sic] deze uitgave: de dertien platen, die bij de eerste uitgave van Reinaard de Vos, bezorgd door Vader Willems gevoegd waren, en de reeks geteekend door den Duitschen kunstenaar L. Richter.' Maart 1891.) Het boek is prachtig gebonden in een roodleren band met het monogram van Koning Leopold II, (1835-1909).

Theo van de Goor; *Het prentenboek 'Van den vos Reynaerde'*, Eindhoven, 2002. Ex. 37/50. (Van Daele e.a. 2004, nr. 88.)

Theo van de Goor; *Het Reinaartje*. Eindhoven, 2005. Ex. 21/50.

Jan Kors, *Reinaart de Vos*, Amsterdam, 1981. Tien in een luxe leren cassette opgeborgen prenten, waarbij naast de prent de bijbehorende passage werd gevoegd uit 'Van den vos Reynaerde', gedrukt op 22 grs. Kinugawa papier. Afm. 25 x 35 cm. Ex. 3/10.

Stijn Streuvels, *Reinaert de Vos. Naar verschillende uitgaven van het middeleeuwsche epos herwrocht door Stijn Streuvels. Met een inleiding van Prof. Dr. J.W. Muller en verlicht met randen en teekeningen door B.W. Wierink*. Uitgave van L.J. Veen te Amsterdam, (z.j.), (1910).

Nummer 29/26-50 op geschept papier van de Firma Van Gelder & Zonen te Amsterdam. Gebonden in kalfsleren band met goudstempels. Zeer luxueuze uitvoering. (Van Daele e.a. 2004, nr. 178).

Stijn Streuvels, *Reinaert de Vos naar de verschillende uitgaven van het middeleeuwsche epos herwrocht' door Stijn Streuvels en André van der Vossen*. Samenstelling

P.F.W.H. Everaers, Ter Hole, Antiquariaat Secundus, 1997. Nr. 14/125. (Van Daele e.a. 2004, nr. 181). In de collectie zijn vijf uitgaven van Streuvels opgenomen.

F. Timmermans, *Boudewijn*, Amsterdam, (z.j.), (1919). Ex. nr. 48/50. Perkamenten band, gesigneerd en ingekleurd door de auteur. (Van Daele e.a. 2004, nr. 186.)

J.F. Willems, *Reinaert de Vos, episch fabeldicht van de twaelfde en dertiende eeuw, met aenmerkingen en ophelderingen van J.F. Willems, (...)*, Gent, By F. en E. Gyselynck, boek- en steendrukkers, 1836.

Het boekblok is 55 mm dik. Bijzonder rijk uitgevoerde negentiende-eeuwse band, à la Cathedrale, met stempels in verschillende kleuren. Alle illustraties zitten er dubbel in. Een serie is ingeplakt, gedrukt op een speciaal soort papier.

J.F. Willems, *Reinaert de Vos, episch fabeldicht van de twaelfde en dertiende eeuw, met aenmerkingen en ophelderingen van J.F. Willems, (...)*. Tweede druk, Gent, By F. en E. Gyselynck, Boek- en steendrukkers, 1850. Deze druk werd door F.A. Snellaert uitgegeven. De veertien illustraties zijn op speciaal, gelig papier gedrukt. Gebonden in bruin leer met goudstempels, met het monogram van Koning Leopold II.

Reynaert de Vos / Reynier le Renard. Herdruk van de Plantijnsche uitgave van 1566 met een voorbericht van Dr. Maurits Sabbe en een inleiding van Mr. L. Willems AZ, Antwerpen, Museum Plantin-Moretus, 1924. Gedrukt op 'geschept papier van Gelder Zonen, Amsterdam', nr. 159/250.

In het Duits

Christian Kleukens, *Reinke Voss, eene ole Geschichte, upt Nee vertellt, von Christian Kleukens, mit bunte Biller von F.W. Kleukens*, Darmstadt, Ernst Ludwig Presse, 1913. Nr. 399/400. In de collectie Grauwels is een tweede exemplaar aanwezig: nr. 19/400, gebonden in een marokijnen band. Beide boeken verkeren in uitmuntende staat. Dit is de zeldzaamste uitgave van de Ernst Ludwig Presse.

J.W. von Goethe, *Reineke Fuchs*, Berlijn, Handpressendruck der Gurlitt-Presse. Mit 16 farb. Lithographien und 14 farb. Lithographierte Textseiten von Lovis Corinth. Verlag Fritz Gurlitt. [1921] Als blokboek gedrukt. Nr. 154/200. Gesigneerd door Lovis Corinth.

J.W. von Goethe, *Reineke Fuchs. Zwölf Gesänge. Mit Rahmen, Initialen und Bildern, gezeichnet und radiert von Otto Schubert*, München, Marées-Gesellschaft, 1921. Nr. 37/185 van de exemplaren 'auf handgeschöpftes holländisches Bütten von Van Gelder'. Bijzonder fraaie uitgave.

J.W. von Goethe, *Reineke Fuchs*, Leipzig, Volksverlag Weimar, 1956. Met hout-snedes van Walther Klemm, gebonden in halfperkament. De oplage bedroeg 150 exemplaren. De uitgave is door de illustrator gesigneerd.

J.W. von Goethe, *Reineke Fuchs, in zwölf Gesängen*, Offenbach am Main, Kumm Verlag, 1962. Met twintig paginagrote litho's van Kurt Steinel. Gesigneerd door de illustrator. (Afb. 3 en 4)

J.W. von Goethe, *Reineke Fuchs, in zwölf Gesängen*, Stuttgart, Europäische Bildungsgemeinschaft Verlags – GmbH., 1977. Illustraties van A. Paul Weber. Uitgave met originele gravure van Weber. Gebonden in groen linnen met opdruk in rood, voorzien van foedraal.

Afb. 3

Afb. 4

(J.W. von Goethe, *Reineke Fuchs*) Joachim Dunkel, *Zeichnungen zu 'Reineke Fuchs' von Johann Wolfgang von Goethe*, Berlijn, Willmuth Arenhövel, 1987. Genummerd en gesigneerd door de kunstenaar, nr. 124/600. In dit 270 pagina's tellende boek staan honderden, vaak pornografisch getinte afbeeldingen. In linnen gebonden, voorzien van een foedraal.

In de collectie zijn ruim twintig uitgaven van Goethes *Reineke Fuchs* opgenomen. Ik licht er graag de Spaanse uitgave uit:

Goethe, *El Zorro. Poema del inmortal Goethe. Ilustrado con una magnífica colección de vinetas y laminas sobre acero dibujos del eminente artista Wilhelm Kaulbach. Versión española de Juan Landa*, Madrid, Imprenta y librería de D. Miguel Guijarro, editor, Habana, Buenos-Aires, Barcelona, 1870. Gebonden in groen leer, met prachtige goudstempels op de voorkant en de rug. In de titel zijn alle diakritische tekens afwezig.

In het Engels

Felix Summerly, *The pleasant history of Reynard the Fox. Told by the pictures of Aldert van Everdingen, edited by Felix Summerly*, Londen, Joseph Cundall, 1843. Twintig pagina's genummerd met tekst. Alle illustraties zijn met de hand ingekleurd. In totaal bevat de uitgave 40 illustraties. Gebonden in contemporaine leren band. Het boek verkeert in perfecte conditie.

S. Naylor, *Reynard the Fox. A renowned Apologue of the Middle Age, reproduced in Rhyme*, Londen, Longmans, 1845. De titelpagina is gedrukt in rood, blauw en groen. Na de titelpagina volgt: 'A series of Sixty Etchings, Illustrative of the "History of Reynard the Fox", fifty-six by Albert van Everdingen, (A.D. 1621 to 1675). And four by Simon Fokke, (A.D. 1746). London, Joseph Cundall, Old Bond Street, 1845.' Gebonden in een prachtig geïllustreerde band door Westley and Clark, Londen. De illustraties zijn in blauw gedrukt.

Felix Summerly, *The Most delectable history of Reynard the Fox. Edited by F(elix) S(ummerly). And Illustrated with twenty-four Pictures by Aldert van Everdingen*. Westminster, Published in Felix Summerly's Home Treasury by Joseph Cundall. Gedrukt door C. Whittingham, Chiswick, 1846. Het boek is recent gebonden in marokijnleer. De illustraties zijn op sublieme wijze ingekleurd.

Edmund Goldsmid, *The History of Reynard the Fox. Translated and printed by William Caxton, 1481. Edited by Edmund Goldsmid, Edinburgh, 1884.* (Privately printed. This edition is limited to seventy five large paper copies, and two hundred and seventy-five Small Paper copies, issued only to Subscribers.) Het zijn twee delen in één band. Nrs. X en XI van de 'Bibliotheca Curiosa'. In de collectie Grauwels bevinden zich twee exemplaren, 1) genaaid en met een perkamenten omslag en 2) gebonden in rood marokijnleer met goudstempels.

The history of Reynard the foxe by William Caxton. Colofon: 'Here ends the Historye of Reynard the foxe, done into English out of Dutch by William Caxton, and now reprinted by me William Morris, at the Kelmscott Press, Upper Mille, Hammersmith in the County of Middlesex, (...), 1892.' Gebonden in slap perkament, met drie bindlinten. Gedrukt op geschept papier in rood en zwart. De oplage bedroeg 310 exemplaren. Het is de tiende uitgave van de Kelmscott Press.

Joseph Crawhall, *Reynard the foxe. A set of ten drawings representing scenes from the fable. By Joseph Crawhall. Reproduced in facsimile by S. Hurd, Londen, W.M.B. Patterson, (z.d.).* Deze map verscheen in 1906 in een oplage van 200 exemplaren. (Vivien Hamilton, 1990, p. 114.)

The historye of Reynart the foxe. Reprint of the edition by William Caxton, 1489, reprinted from Samuel Pepys's copy, Londen, David Paradine, 1976. Exemplaar 72/100, gebonden in zwartleren band met goudstempel, schutbladen van gemarmerd papier; in foedraal.

Erwin Verzandvoort, *The history of Reynard the fox. The tormenting of Tibert. With wood-engraving from Pam Rueter, Zuilichem, The Catharijne Press, 1991.* Ex. 166/175.

In het Frans

Octave Delepierre, *Le Roman Du Renard, traduit pour la première fois, d'après un texte flamand du XIIe siècle, édité par J.F. Willems, (...), par Octave Delepierre, (...), Brussel, Société Belge de Librairie, etc., Hauman, Cattoir et comp, 1837.* De illustraties van Gyselynck 1836 zijn er in opgenomen. Ingeplakt zijn tevens 41 illustraties van Jost Amman uit de Hartmann Schopper-editie van 1567. Ook enkele illustraties uit andere drukken afkomstig zijn ingeplakt, evenals enkele oude krantenartikelen. Gebonden in een luxueus uitgevoerde band van rood marokijnleer.

Jules Houdoy, *Renart-le-Nouvel, roman satirique composé au XIIIe siècle par Jacquemars Gielée de Lille, précédé d'une introduction historique et illustré d'un facsimilé d'après le manuscrit La Vallière de la Bibliothèque Nationale, par Jules Houdoy*. Parijs, A. Aubry, (...), 1874. Een van de 250 exemplaren, gedrukt op Hollands geschept papier. Moderne kalfsleren band.

J. Leroy-Allais, *Le roman de Renard. Illustrations de Benjamin Rabier*, Parijs, Editions Tallandier, 1909. Exemplaar 8/20, gedrukt op 'Japon de manufactures Impériales'. Het boek verkeert in perfecte staat. Van dit boek verschenen facsimile-edities in 1983 en 1990. Het werd uitgebreid beschreven in Varty 1998, nr. 118.

A. Paulin Paris, *Les Aventures de Maître Renart et d'Ysengrin son compère mises en nouveau langage, racontées dans un nouvel ordre, précédées de nouvelles recherches sur le Roman de Renart par A. Paulin Paris et décorées de compositions originales gravées sur bois par Jean Lébédoff*. Collection Les Maîtres du Livre, Parijs, Georges Crès, 1921. Bijzonder fraaie uitgave met houtsneden waarover Varty opmerkt: 'small woodcuts closely imitate a late-medieval or early sixteenth-century style.' (Varty 1998, nr. 122a.)

Odette Larrieu, *Le roman de Renard, Raconté par ... Aquarelles et dessins de F. Lorient*, Parijs, Librairie Hachette, 1925. Luxueus gebonden exemplaar. (Zie Varty 1998, nr. 114.)

Louis Richard-Mounet, *Le Véritable Roman de Renart. Etabli spécialement pour cet ouvrage d'après les textes originaux, par Louis Richard-Mounet, et illustré de quarante eaux-fortes originales de Maurice de Becque*, Parijs, Maurice de Beque, 1930. Twee delen in cassette. Zeer luxueus uitgevoerde uitgave, volgens Varty: 'a vehicle for the forty fine etchings' (Varty 1998, nr. 128). De etsen zijn opgenomen in diverse stadia van ontwikkeling, maar ook niet ingekleurd en ingekleurd. In de collectie Grauwels zijn twee exemplaren opgenomen: exemplaar 166/200, 'sur velin de Hollande' met extra twee losse etsen; en exemplaar 50/60, losse vellen, 'sur Japon impérial, contenant une suite du premier état, une suite de l'état définitif en noir'. In de *Catalogus Moderne Drucke I* van Antiquariat W. Remigius, Betzdorf, 1993, nr. 391 zeer uitvoerig beschreven en aangeboden voor een buitensporig hoog bedrag. Naast deze zeer bibliothele uitgaven is er ook nog een 'gewone' bibliothele uitgave verschenen, met als colofon: 'Acheve d'imprimer le cinq mars mil neuf cent trente, pour le texte sur les presses de maître imprimeur R. Coulouma, à Argenteuil, H. Barthélemy étant directeur, et pour les gravures sous la direction de l'artiste' (p. 185, deel II).

Alexis Curvers, *Le Roman de Renart; traduction nouvelle par Alexis Curvers. Ornée de soixante-huit gravures sur bois par Victor Stuyvaert*. Liège, Les éditions du Balancier, 1930. Gebonden, in cassette. Nr 31/50, gedrukt op "Vieux Hollande." (Varty 1998, nr. 101.)

Fritz Masoin, *Le roman de Renard. Illustrations de Marcelle Masoin*, Parijs, Roi-telet, 1940. Exemplaar 19/40, gedrukt op 'featherweight' papier. (Varty, 1998, nr. 119a.)

[Paul Tuffrau,] *Le Roman de Renart. Version nouvelle de Paul Tuffrau, gravures sur bois de Lucien Boucher*, Parijs, L'Artisan du Livre, Hatier, 1942. In de collectie Grauwels zijn twee exemplaren opgenomen. Exemplaar 27/35, gedrukt 'sur papier Hollande Van Gelder, vélin crème', met een suite van 73 losse houtgravures. Het boek is genaaid; de suite zit in een omslag, samen in een cassette. Exemplaar 479/(uit de reeks 71-570), 'sur papier pur fil. Lafuma'. Na het colofon worden alle illustraties nogmaals in zwart afgedrukt. Gebonden in een donkerbruine leren band. De binnenkant is met zijde bekleed. De band is ontworpen door Legrain. Bijgevoegd zijn vier illustraties van een hele pagina in vierkleurendruk. In cassette.

Henri Leduc, *Le Roman de Renart; version moderne de Henri Leduc, orné d'illustrations par André Collot*, Parijs, A l'Emblème du Secrétaire, 1944. Twee delen. Exemplaar 250/920, gedrukt op 'vélin ivoirine'. Het boek verkeert in uitmuntende staat. (Varty 1998, 116.)

A. Paulin Paris, *Les Aventures de Maître Renart et d'Ysengrin son compère; texte établi et préface par Paulin Paris*, Lausanne/Genève, Gonin, 1946. Exemplaar 4/20. Houtsneden van Robert Hainard, 'illustré de 11 planches en couleurs et de 40 vignettes gravées sur bois par Robert Hainard.' Gebonden in kalfsleren band. (Varty 1998, nr. 122e.)

A. Paulin Paris, *Les Aventures de Maître Renart et d'Ysengrin son compère mises en nouveau langage par A. Paulin Paris et décorées de compositions originales gravées sur bois par A.E. Cosijns*, Parijs, A l'Enseigne du Pot Cassé, 1947. Exemplaar 138/400, 'sur papier du marais'. (Varty 1998, nr. 122f.)

Maurice Genevoix, *Le Roman de Renard, dans la version de Maurice Genevoix avec des illustrations de Paul Jouve. Gravées sur bois par Jacques, Camille et Georges Beltrand*, Parijs, Editions Vialetay, tome I, 1958, tome 2, 1959. Justification du tirage. 15 exemplaires sur Japon Nacré, numérotés de 1 à 15, comprenant un des-

sin original, une suite de décomposition des couleurs des planches doubles, une suite des bois avant Chamlerage, une suite sur Rives. Exemplaire: 3.' De totale oplage bedroeg 198 exemplaren, in diverse uitvoeringen. Met de handtekeningen van Genevoix, Jouve en Beltrand. In totaal bevat de uitgave 85 met de hand ingekleurde houtsneden. De boeken bestaan uit losse dubbelbladen, in twee cassettes opgeborgen. Japon Nacré = Japans perkament. (Varty 1998, 105a.) Waarschijnlijk is dit de meest kostbaar uitgevoerde bibliothele uitgave van een Reynaertuitgave in de twintigste eeuw (zie: Remigius 1993, p. 272). De Bibliotheca Wasiana bezit een soortgelijke uitgave.

Nederlandse volksboeken

Hierboven heb ik het unieke exemplaar van Bruyn Harmansz Schinckel 1589 al beschreven. Nu volgen de andere Nederlandse volksboeken.

Een zeer genoeglyke en vermaaklyke HISTORIE VAN Reynaert de Vos. Met haare Moralisationen, als ook Argumenten voor de Capittelen, zeer plaisant en lustig om te leezen. Van nieuws overgezien en verbeterd, met schoone Figuren daartoe dienende. [Houtsnede hofdag] TE AMSTERDAM, Gedrukt by de Erve de Wed. JACOBUS VAN EGMONT: op de Reguliers Breêstraat. (Circa 1780.) (Menke IV, nr. 25.)

Een seer Genoeglyke en Vermakelyke HISTORIE, VAN Reynaert de Vos. Met hare Moralisationen, als ook Argumenten voor de Capittelen, seer playsant en lustig om te lesen. Van Nieuws oversien ende Verbeterd: en met schoone Figuren verciert. [Houtsnede: Hofdag] Gedrukt tot Oud=Hollandt, bij de Kinderen van IZAAK en JOHANNES ENSCHEDÉ, Stads=Druckers, op de Prinsestraat, in Laurens Koster. Anno 1895. (Menke IV, nr. 28.)

REYNAERT DEN VOS OFTE DER DIEREN OORDEEL. In het welk door Koning LION ende syne Heeren de schalkheyd ven REYNAERT den VOS word ondersogt ende geoordeeld. 't Verhael seer genugtelyk ende profytige morale Bediet-selen medebrenghende. [Houtsnede: Hofdag] t'Antwerpen by de Weduwe van Hieronymus Verdussen op de groote Merkt in S. Augustinus. (Circa 1713-1717?) (Menke IV, nr. 38.)

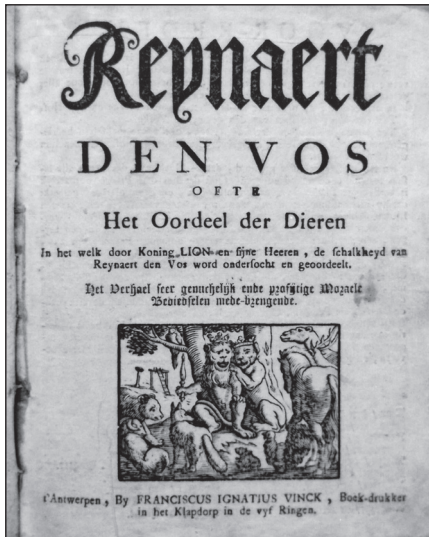
Reynaert DEN VOS OFTE Het Oordeel der Dieren In het welk door Koning LION en sijne Heeren, de schalkheyd van Reynaert den Vos word ondersocht en geoordeelt. Het Verhael seer genuchelijc ende profijtige Moraele Bediedselen medebrenghende.

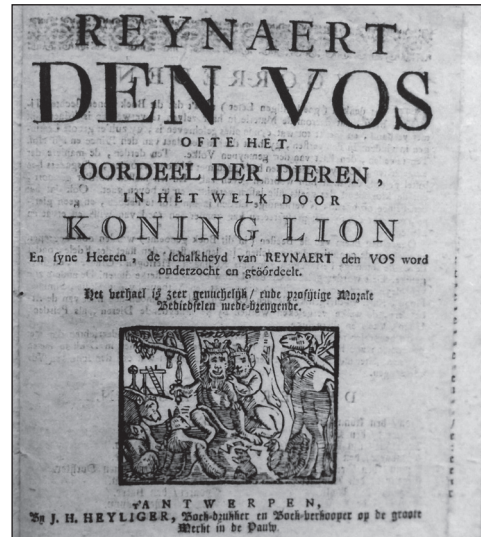
[Houtsnede: Hofdag] t'Antwerpen, By FRANCISCUS IGNATIUS VINCK, Boek-drukker in het Klapdorp in de vyf Ringen. (Circa 1768-1785). (Menke IV, nr. 40.) (Afb. 5)

REYNAERT DEN VOS OFTE HET OORDEEL DER DIEREN; *In het welk door Koning LION en syne Heeren, de schalkheyd van Reynaert den Vos word ondersocht en geoordeelt. Het Verhael seer genuchelijck ende profijtige Moraele Bediedselen mede-brenghende.* [Houtsnede: Hofdag] t'Antwerpen, By JOANNES NORBERTUS VINCK, Boek-drukker en Boek-verkooper in het Klapdorp in de vyf Ringen. (Na 1789.) (Menke IV, nr. 44.) Van deze uitgave zijn twee exemplaren bekend.

REYNAERT DEN VOS OFTE HET OORDEEL DER DIEREN, IN HET WELK DOOR KONING LION En syne Heeren, de schalkheyd van REYNAERT den VOS word onderzocht en geöördeelt. *Het verhael is zeer genuchelijck ende profijtige Morale Bediedselen mede=brenghende.* [Houtsnede: Hofdag] T'ANTWERPEN, By J.H. HEYLIGER, Boek=drukker en Boek=verkooper op de groote Merkt in de Pauw. (1792-1822.) (Menke IV, nr. 45.) (Afb. 6)

Afb. 5

Afb. 6

REYNAERT DEN VOS, OFTE HET OORDEEL DER DIEREN, IN HET WELK DOOR KONING LION En zyne Heeren, de schalkheyd van REYNAERT DEN Vos word onderzocht en geoordeelt. Het Verhael is zeer vermaeckelyk om lezen ende profytige Moraele bedied=selen mede=brengende. [Houtsnede: Hofdag] TE GEND, BY L. VAN PAEMEL, Boekdrukker op den Brabanddam. (1817-1845). (Menke IV, nr. 50.)

REYNAERT DEN VOS OFTE Het OORDEEL der DIEREN, IN HET WELK Koning Lion en zyne Heeren, de schalkheyd van Reynaert den Vos onderzocht en geoordeelt word. Het verhael is zeer genuchelyk en profytige Morael. Verciert met 28 schoone Plaeten. [Houtsnede: Hofdag] T'ANTWERPEN, By JOSEPHUS THYS, Boek-drukker en Boekver-kooper op de Vlas-merkt in de PAUW. (1818-1842.) (Menke IV, nr. 52.)

REINAART DE VOS of het OORDEEL DER DIEREN Waarin de schalkheid van Reinaart de Vos, door koning Lion en zijne Heeren, onderzocht en geoordeeld wordt. Versierd met zedige bediedsels. Derde verbeterde druk. GENT, DRUKKERIJ SNOECK-DUCAJU EN ZOON, VELDSTRAAT 10. (1834-1886.) (Menke IV, nr. 59.)

Zeldzame boeken

Naast de unieke en bibliothele uitgaven zijn in de collectie vele, vaak (bijzonder) zeldzame boeken opgenomen. Al deze boeken noemen en beschrijven is in het kader van dit artikel niet doenlijk. Ik beschrijf er enkele.

Hartmann Schopper, *Opus Poeticum DE ADMIRABILI FALLACIA ET ASTVTIA VVLPECVLAE REINIKES LIBROS quatuor (...)*, Frankfurt am Main, Peter Schmidt für S. Feyerabend und S. Hüter, 1567. In dit boek staan 40 houtsneden van Virgil Solis. In de collectie bevinden zich twee exemplaren; beide verkeren in zeer goede staat. (Menke II, nr. 2.)

Hartmann Schopper, *SPECULUM vitae aulicae. DE ADMIRABILI FALLACIA ET ASTVTIA VVLPECVLAE REINIKES LIBR QVTVOR, NVNC primùm ex idiomate Germanico latinitate donati, (...)*, Frankfurt am Main, Nicolaus Bassée, 1574-1575. Bevat 52 houtsneden van Jost Amman, gebaseerd op de illustraties van Virgil Solis. (Menke II, nr. 3.)

Hartmann Schopper, *SPECULUM vitae aulicae. DE ADMIRABILI FALLACIA ET ASTUTIA VULPECULAE REINIKES LIBRI quatuor*, (...), Frankfurt am Main, Nicolaus Bassée, 1584. Bevat 57 houtsneden van Jost Amman. (Menke II, nr. 5.)

Hartmann Schopper, Hartmann; *SPECULUM vitae aulicae. DE ADMIRABILI FALLACIA ET ASTUTIA VULPECULAE REINIKES LIBRI quatuor*, (...), Frankfurt am Main, Nicolaus Bassée, 1595. Bevat 57 houtsneden van Jost Amman. (Menke II, nr. 6.)

De Warheyt my gantz fremde ys, De Truwe gar seltzen, dat ys gewiss. Reynke Vosz de olde nyge gedrucket mit sidlikem vorstande und schonen figuren erluchtet un(d) verbeter. (...), Rostock, Ludwig Dietz, 1539. Van dit boek is nog een tiental exemplaren bekend. (Menke VI, nr. 9.)

Ander Teyl Des Büchs Schimpff un(d) Ernst Welches nit weniger kurtzweilig denn Centum Nouella, Esopus, Eulenspiegel, Alte weisen, Weise Meyster unnd alle andere kurtzweilige Bücher, Aber zulernen weissheyt und verstand weit nützlicher und besser. Wie aus der Vorrede zuuernemen ist. (...), Frankfurt am Main, Cyriacus Jacob, 1544. Aan de titel is niet te zien dat het een Reynaertdruk is, ook niet aan de enige illustratie die in het boek voorkomt; daarop is een fraai uitgedoste edelman afgebeeld. In 1981 heeft Hubertus Menke van deze uitgave een facsimile-editie uitgegeven. (Menke VII, nr. 1.)

Van Reyneken Vosse dem Olden, syner mennichvoldigen lyst und behendicheyt eyne, schone unnd nütte Fabel vull wyssheit und guder Exempel. Darin vast aller menschen wesent, handel, untruwe, lyst, geschwindigkeit, nydt und hat, Figureert und angethōget wert, mit schonen figuren erluchtet und verbeter. (...), Frankurt am Main, Cyriacus Jacob, 1550. Van dit boek is nog een tiental exemplaren bekend. (Menke VI, nr. 11.)

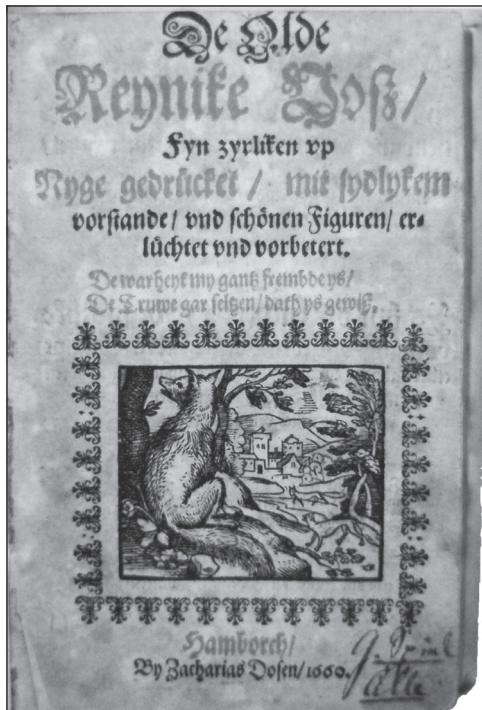
De Warheyt my gantz frömde ys, De Trüwe gar selten dat ys gewiss. REyneke Vosz de olde nye gedrucket mit sidlykem vorstande unde schonen Figuren erluchtet unde vorbe=tert. (...), Rostock, Stephan Möllemann, 1592. In dit boek staan 44 houtsneden van E. Altdorfer afgebeeld. (Menke VI, nr. 17.)

Reineke de Vosz, Dat ys: Ein schön unde nütte Gedichte vull Wyssheit, guder Leren unde lustiger Ex=empele: in welckerem fast aller Minschen wesent, Handel, Untruwe, List unde geschwindigkeit affgemahlet werdt. Beneuenst dem sittliken vorstande unde gebruke dissés Bokes. Allen Minschen inn dissén gefahrliken tyden tho wetende gantz deenstlick unde nötig, etc. Mit schö=nen Figuren geziret. (...), Hamburg, Paul Lange,

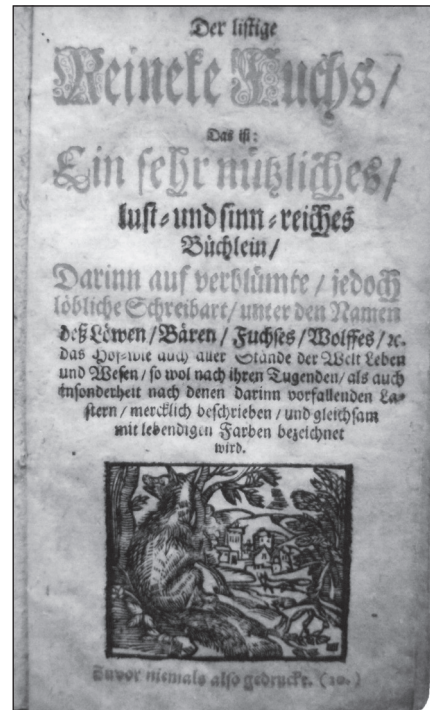
1604. In dit boek staan 56 houtsneden van Jost Amman afgebeeld. (Menke VI, nr. 18.)

Von Reinicken Fuchss. *Ander Theil dess Buchs Schimpff und Ernst, welchs nicht weniger kurtzweilig denn Centum Nouella, Esopus, Eulenspiegel, Alte Weisen, Weise Meister und alle andere kurtzweilige Bücher. Aber zu lernen Weissheit unnd Verstand, weit nützlich und besser wie auss der Vor=rede zu vernemmen ist. (...),* Frankfurt am Main, Wolfgang Richtern, In Verlegung der sämptlichen Basaeischen Erben, 1608. Van dit boek zijn nog een tiental exemplaren bekend. (Menke VII, nr. 20.)

De Olde Reynike Vosz Fyn zyrliken up Nyge gedruicket, mit sydlykem vorstande, und schönen Figuren, erluchtet und vorbetert. De warheyt my gantz frembde ys, De Truwe gar seltzen dath ys gewiss. Hamborch, By Zacharias Dosen. 1660. In dit boekje staan 56 houtsneden van Jost Amman. (Menke VI, nr. 21.) (Afb. 7)

Afb. 7

Afb. 8

Reineke Fuchs, Das ist, Ein sehr Nützlichtes Lust=und Sinn=reiches Büchlein, Darein auf verblümete, jedoch Löbliche Schreib= art unter den Nahmen dess Löwen, Bähren, Fuchses, Wol=fes, sc. Das Hofe wie auch aller Stande der Welt Leben und Wesen, so wohl nach jhren Tugenden als auch insonderheit nach denen darein vorfallenden Lastern, merklich beschrieben und gleichsam mit lebendigen Farben bezeichnet wird. Auff das Neüe mit allerhand jetziger Zeit üblichen Reim=arten als vier, fünf, neun, zehen, zwölff, dreyzehen, sc., langkurtzen, kurtzlangen., lang=gekurtzten, gekürtzlangen, bald eingesprengten, bald reinen: Wie auch abwallenden kurtzschliessenden sc. Aussge=zieret: Mit etzlichen hundert Verssen bereichet, mit unterschiedlichen Sitten und Lehr-Sätzen verbessert. Vnd in drey Theile abgetheilet. [Houtsnede: op de voorgrond naast twee boomstammen zit een vos, op de achtergrond staat een vos.] In Verlegung Joachym Wilden, Buchhändlern zu Rostock. Im Jahr. M.DC.LXJJ, (1662). Dit boek telt 440 pagina's en bevat 40 houtsneden van Virgil Solis. Het is gebonden in een perkamenten band. (Menke VII, nr. 25.)

Des durchtriebenen Reineke Fuchs, Leben und Buben=Stücke. Das ist: Ein sehr nutzliches, lust= und sinn=reiches Büchlein; Darin auf eine verblümete Schreib= Arth, unter den Namen des Löwen, Bähren, Fuchses, Wolfes, u.d.gl. das Hoff=, wie auch aller Stände der Welt Leben und Wesen, so wohl nach ihren Tugenden als auch insonderheit nach denen darinn vor=fallenden Lastern, merklich beschrieben, und gleich=sam mit lebendigen Farben abgemah=let wird. Sampt beygefügtten nützlichen Lehren und Anmerckungen. [Houtsnede van Jost Amman; Tweekamp tussen vos en wolf bij koning Nobel en zijn hof.], Hamburg, gedruckt bey Thomas von Wiering, im gülden A.B.C. (z.d.), (circa 1690-1700). Van dit boek zijn slechts vijf exemplaren bekend. Grauwels heeft het boek in 1989 via een Duitse antiquaar verworven. (Menke VII, nr. 29.)

Duitse volksboeken

Der listige Reineke Fuchs. Das ist: Ein sehr Nutzliches Lust= und Sinn=reiches Büchlein, Darinnen auf verblümete, jedoch löbliche Schreib=Art, unter den Namen des Löwen, Bären, Fuchses, Wolfes, sc. Das Hof= wie auch aller Stände der Welt Leben und Wesen, sowohl Nach ihren Tugenden, als auch insonderheit nach denen darinn vorfallenden Lastern, mercklich be=schrieben, und gleichsam mit lebendigen Farben bezeichnet wird. [Houtsnede: vos bij een meertje met een kikker.] Zuvor niemals also gedruckt. (22). (Circa 1660-1680.) Het boek telt 351 pagina's. Er staan 40 houtsneden van Jost Amman in afgebeeld. Het boek is zorgvuldig gerestaureerd en gebonden in marokijnleer. Van deze uitgave bestaan allerlei varianten; Menke (VII, nr. 27, p. 345-348) gaat daar uitvoerig op in.

Der listige Reineke Fuchs. Das ist: Ein sehr nützliches lust= und sinn=reiches Büchlein, Darinn auf verblümete jedoch löbliche Schreibart unter den Namen dess Löwen, Bären, Fuchses, Wolfes, sc., das Hof= wie auch aller Stände der Welt Leben und Wesen so wol nach ihren Tugenden als auch insonderheit nach denen darinn vorfallenden La=stern, mercklich beschrieben und gleichsam mit lebendigen Farben bezeichnet wird. [Houtsnede: vos zittend onder een boom met de rug naar de kijker toe gekeerd.] Zuvor niemals also gedruckt. (20.). (Circa 1660-1680). Het boek telt 318 pagina's. Er staan 43 houtsneden van Jost Amman in afgebeeld. (Menke VII, nr. 28.) (Afb. 8)

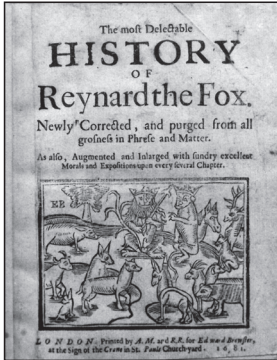
Reineke Fuchs. Ein Volksbuch. Aus den plattdeutschen Reimen in hochdeutsche Prose aufs Neue getreu übertragen. Mit vielen Kupfern, Tübingen, Bei C.F. Osiander, 1817. Het boek is gedrukt in oblongformaat en bevat dertien paginagrote afbeeldingen.

Engelse volksboeken

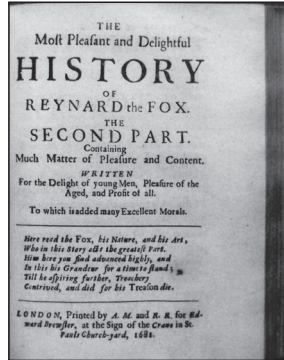
Een heel bijzonder samengesteld boek is de volgende uitgave van Brewster. Menke geeft aan dat er diverse varianten van bestaan. Dit exemplaar is niet door hem beschreven. Het boek, of liever, convoluut bestaat als het ware uit drie delen (Menke V, nr. 28, 29 en 30):

1. *The most Delectable HISTORY OF Reynard the Fox. Newly Corrected, and purged from all grosness in Phrase and Matter. As Also, Augmented and Inlarged with sundry excellent Morals and Expositions upon every several Chapter. [Houtsnede: Hofdag] Londen, A.M. and R.R. for Edward Brewster, at the Sign of the Crane in St. Pauls Church-yard. 1681. (Afb. 9)*
2. *The Most Pleasant and Delightful HISTORY OF REYNARD the FOX. THE SECOND PART. Containing Much Matter of Pleasure and Content. WRITTEN For the Delight of young Men, Pleasure of the Aged, and Profit of all. To which is added [sic] many Excellent Morals. Here read the FOX, his Nature, and his Art, Who in this story acts the greatest Part. Him here you find advanced highly, and In this his Grandeur for a time to stand; Till he aspiring further, Treachery, Contrived, and did for his Treason die. London, Printed by A.M. and R.R. for Edward Brewster, at the Sign of the Crane in St. Pauls Church-yard, 1681. (Afb. 10)*

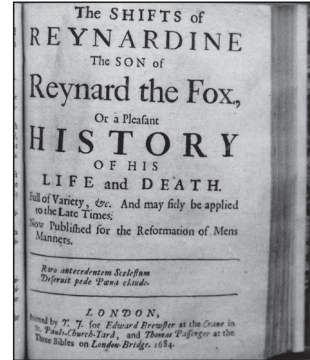

Afb. 9

Afb. 10

Afb. 11

3. *The SHIFTS of REYNARDINE The SON of Reynard the Fox, Or a Pleasant HISTORY OF HIS LIFE and DEATH. Full of Variety, (etc.) And may fitly be applied to the Late Times. Now Published for the Reformation of Mens Manners. Raro antecedentem Scelestum, Deservit pede Poena claudo.* LONDON, Printed by T.J. for Edward Brewster at the Crane in St. Pauls-Church-Yard and Thomas Passenger at the Three Bibles on London Bridge. 1684. (Afb. 11)

Deze drie delen zijn samengebonden in een prachtig uitgevoerde band van H. Stamper. In deel een staan 62 illustraties, in deel twee vijftien en in deel drie komen geen illustraties voor.

Nog merkwaardiger is het volgende boek, convoluut:

1. *The Most Delectable HISTORY OF Reynard the FOX. Newly Corrected and Purged, from all grossness in Phrase and Matter. Augmented and Enlarged with sundry Excellent Morals and Expositions upon every several Chapter. To which may now be added a Second Part of the said History: As also the Shifts of Reynardine the Son of Reynard the FOX, Together with his Life and Death, etc.* [Houtsnede: Hofdag], LONDON, Printed by T. Ilive for Edward Brewster, at the Sign of the Crane in St. Pauls Church-Yard. 1701.
2. *The Most Delectable HISTORY OF Reynard the Fox. Newly Corrected and Purged, from all grossness in Phrase and Matter. Augmented and Enlarged with sundry Excellent Morals and Expositions upon every several Chapter. To which may now be added a Second Part of the said History: As also the*

Shifts of Reynardine the Son of Reynard the FOX, Together with his Life and Death, (etc.), [Houtsnede: Hofdag], LONDON, Printed by Tho. James, for Edward Brewster, at the Sign of the Crane in St. Palus [sic] Church-Yard. 1694.

3. *The SHIFTS of REYNARDINE The SON of Reynard the Fox, Or a Pleasant HISTORY OF HIS LIFE and DEATH. Full of Variety, (etc.) And may fitly be applied to the Late Times. Now Published for the Reformation af Mens Manners. Raro antecedentem Sceletum, Deseruit pede 'Poena claudo.* LONDON, Printed by T.J. for Edward Brewster at the Crane in St. Pauls-Church-Yard, and Thomas Passenger at the Three Bibles on London Bridge. 1684.

Dit zijn bij Menke V, de nrs. 35, 32 en 30. Een op dergelijke wijze samengesteld convoluut is door hem niet beschreven. Waarschijnlijk is dit een unieke 'binding'.

THE HISTORY OF REYNARD the FOX, BRUIN the BEAR, (etc.), PAINTERS have oft sly REYNARD shown, With Goose a pick-a-pack; But ne'er till now a FOX was known To mount on Goose's Back. (Vignet), LONDON, Printed for G. Smith, in Fleet-Street, MDCCLVI, (1756). (Menke V, nr. 57.) Van dit boek zijn nog acht exemplaren bekend. Het lijkt een bewerking te zijn van een Zuid-Nederlands volksboek (HZ). Er komen geen illustraties in voor, wel diverse vignetten en sierlijsten.

Franse volksboeken

LE RENARD OU LE PROCEZ DES BESTES. Traduction enrichie de Figures en Taille-douce, Brussel, Jacques Panneels, Charles de Vos, 1739. (Menke III, nr. 12.) (Afb. 12)

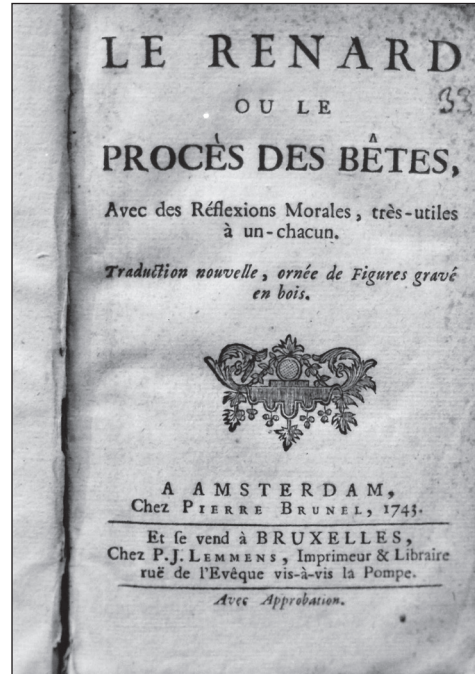
LE RENARD OU LE PROCÈS DES BÊTES, Avec des Réflexions Morales, très-utiles à un-chacun. Traduction nouvelle, ornée de Figures gravé en bois, Amsterdam, Pierre Brunel; Brussel, P.J. Lemmens, 1743. (Menke III, nr. 13.) (Afb. 13)

LES INTRIGUES DU CABINET DES RATS, APOLOGUE NATIONAL, Destiné à l'Instruction de la Jeunesse, & à l'amusement des Vieillards. Ouvrage traduit de l'Allemand en Francais, & enrichhie de vingt-deux planches gravées en taille douce. Utile dulci. PARIS, LE ROI – La veuve MARCHAND, 1788. (Menke III, nr. 14.) Van dit boek zijn nog een vijftal exemplaren bekend.

Afb. 12

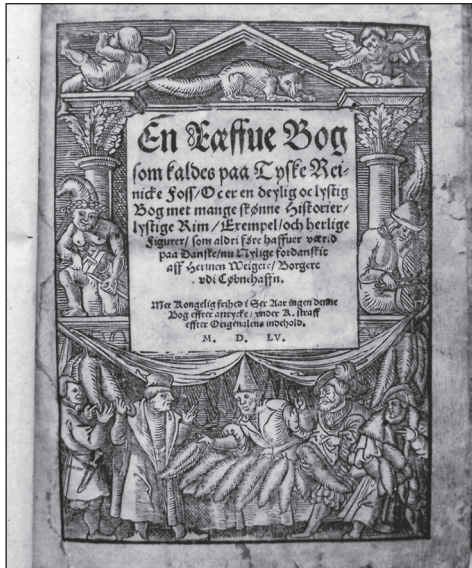

Afb. 13

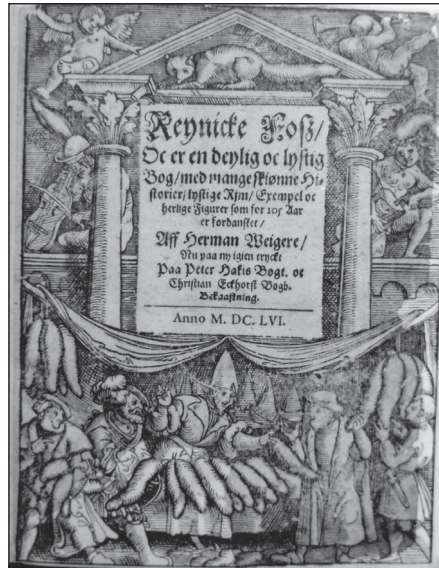
Scandinavische uitgaven

En Eaeffue [sic] Bog, som kaldes paa Tyske Reinicke Foss, O cer en deylig oc lystig Bog met mange skonne Historier, lystige Rim, Exempel och herlige Figurer, som aldri fore haffuer vaerid paa Danske, nu Nylige fordanskit aff Hermen Weigere, Borgere udi Cobnehaffn. (...). Aan het einde op p. 316 staat: 'Prentet i Lybeck aff Jorgen Richolff, (...), 1555'. Dit is de eerste Deense uitgave. Menke noemt een dertigtal bekende exemplaren. (Menke VIII, nr. 1.) Van dit boek verscheen in 1915-1923 een facsimile-uitgave in twee delen. Het in de collectie Grauwels opgenomen exemplaar is luxueus ingebonden. (Afb. 14)

Reynicke Fosz, Oc er en deylig oc lystig Bog med mange skionne Historier, lystige Rjm, Exempel, oc herlige Figurer som for 105 Aar er fordansket Aff Herman Weigere. Nu Paa ny igien tryckt Paa Peter Hakis Bogt. oc Christian Eckhorst Bogb., Bekaastning. Anno M.DC.LVI., (1656). Deze uitgave is nog zeldzamer dan de druk van 1555. Menke noemt tien exemplaren. (Menke VIII, nr. 2.) (Afb. 15)

Afb. 14

Afb. 15

Speculum vitae Aulicae, Eller den fordanskede Reynike Fosz, Hvori under Dyrenes og andre forblummede Navne moraliseres over det Menniskelige Levnet i Almindelighed og Hof=Levnet i Saerdeleshed. Deelt udi fire Boger, Med Indholdet af hver Bog og fyndige Moralier over hver Fabel. Skrevet først paa Tydsk, siden i det Danske Sprog oversat af Herman Weigere; Men nu sat paa gandske nye Danske Vers af den, der undertiden søger sin Fornoyelse i Historiske Handteringer. Kjobenhavn, 1747. Trykt og bekostet af Christoph Georg Glasing, (...). (Menke VIII, nr. 5.)

Reyncke Fosz. Thet är: En skön och nyttigh Dicht, full medh Wijszheet, godh Läro, och lustige Exempel: Vthi hwilken alle Menniskiors wäsende Handel, Otroo, List och Snillheet affmälät warder sampt medh thet sedliga Förstandet och thenne Books bruuk. (...), Tryckt och vplagdt i Stockholm aff Ignatio Meurer, 1621. Van dit boek zijn nog een tiental exemplaren bekend. Menke heeft deze nauwkeurig onderzocht en stelt dat er 'mindestens 3 verschiedene Druckfassungen' van bestaan. (Menke VIII, nr. 6, p. 385-386.)

Reinick Fuchs, Eller Michel Raef; Thet är: En lustig och nyttig Fabel, som, in under Räfvens illparighet oc behändighet, (...), Stockholm, tryckt af P(eter) J(öransson) Nyström, 1746. Menke noemt hiervan elf exemplaren. (Menke VIII, nr. 7.)

Hebreeuwse uitgaven

In de collectie Grauwels zijn ook enkele Hebreeuwse uitgaven opgenomen. Wilfried Grauwels beschouwt deze Hebreeuwse fabelverzamelingen als een wezenlijk onderdeel in de ontwikkeling van de literatuur over de vos. Er komen in de *Mishle Shu'álim* in totaal 107 vossenfabels voor.

Berechiah Ha – Nakdan, *Mishle Shu'álim*, Berlijn, Elloel 5516 (= 1756). Deze uitgave werd door/voor de Hebreeuwse gemeenschap in Berlijn gedrukt. Het boek bevat 107 vossenfabels. Op de titelpagina is een houtsnede afgedrukt met twee vossen en een leeuw. Het boekje telt 72 pagina's.

Berekhja Ben Natronaj, *Mishle Schualim*, Berlijn, Erich Reiss, 1921. De totale oplage van dit boek bedraagt 750 exemplaren. Het is gebonden in een zeer fraaie marokijnse band.

Fables of a Jewish Aesop translated from the Fox fables of Berechiah Ha –Nakdan, New York, Moses Hadas, 1967.

Haim Schwarzbaum, *The Mishle Shu'alim (fox fables) of rabbi berechiah Ha – Nakdan. A Study in Comparative Folklore and Fable Lore*, Kiron, Institute for Jewish and Arab Folklore Research, 1979. Deze 658 pagina's tellende studie is een standaardwerk over deze materie.

Allart van Everdingen, losse prenten

In de collectie ontbreekt uiteraard het volgende boek niet:

Heinrichs von Alkmar Reineke der Fuchs, mit schönen Kupfern; Nach der Ausgabe von 1498 ins Hochdeutsche übersetzt, und mit einer Abhandlung, von dem Urheber, wahren Alter und grossen Werthe dieses Gedichtes versehen, von Johann Christoph Gottscheden. [Kopergravure: Reynaert zittend op een ezel, met op de voorgrond beer en wolf], Leipzig en Amsterdam, Verlegts Peter Schenk, 1752.

In dit boek staan 62 illustraties, waarvan er 57 zijn vervaardigd door Allart van Everdingen (1621-1675) en vijf door Simon Fokke (1712-1787). Bijzonder zijn de illustraties van Van Everdingen. Die zijn door hem niet voor deze uitgave gemaakt, hij leefde immers van 1621 tot 1675. Van Everdingen heeft deze serie etsen waarschijnlijk rond 1654 gemaakt. In die tijd werd de zogenaamde mezzotinttechniek ontwikkeld, een techniek om etsen heel donker af te drukken. De op

p. 32, 35, 52, 56, 72, 74 en 88 afgebeelde etsen zijn in deze techniek uitgevoerd. In het artikel *Allart van Everdingen (1621-1675) and his illustrations for J.G. Gottsched's 'Reineke der Fuchs' (Leipzig, 1752)* ging ik uitvoerig in op deze illustraties. Johann Wolfgang von Goethe had ook grote bewondering voor deze suite van Reynaertillustraties. Hij streefde ernaar een complete serie te verwerven. Dat is uiteindelijk gelukt. Momenteel wordt deze reeks bewaard in de Nationale Forschungs- und Gedenkstätten der klassischen deutschen Literatur in Weimar. De originele etsplaten en de ontwerptekeningen bevinden zich in de British Library in Londen. Het Rijksmuseum in Amsterdam, het Goethe-Museum in Düsseldorf en de Bibliothèque Nationale te Parijs bezitten ook een complete serie. In mei 1991 heeft Grauwels, via bemiddeling van ondergetekende, ook een complete serie verworven bij Antiquariaat Simon Emmering te Amsterdam. De etsen zijn per twee op bladen geplakt en gebonden in een achttiende-eeuwse rood marokijnen band. De illustraties van Allart van Everdingen zijn ook gebruikt in een aantal later verschenen boeken (zie hierboven).

Beknopt overzicht van de studies en tekstedities

In de collectie Grauwels is ook een groot aantal studies over *Van den vos Reynaerde* opgenomen. Deze zal ik niet uitvoerig beschrijven. Ik noem telkens de auteur(s) en het jaar waarin het boek verscheen. In de meeste bibliografieën is de complete informatie gemakkelijk terug te vinden. Arendt 1965; Bleek 1864; Bouwman 1991; Bouwman, Besamusca & Wackers 2002; Brinkman & Van Schendel 1997; Buitenrust Hettema 1903; Chabaille 1835; Combarieu du Grès 1987; Defresne 1920; De Geyter 1874; Delepierre 1837; Feliens 1986; Flinn 1963; Foulet 1914; Fukumoto, Harano & Suzuki 1983-1985; Gielen 1994; Goossens & Sodmann 1980; Goossens 1983; Goossens 1988; Grimm 1834; Hansen 1864; Heeroma 1970; Hellinga 1952; Hellinga 1952b; Hermesdorf 1955; Huysmans 1937; Hoffmann von Fallersleben 1834; Jonckbloet 1863; Lulofs 1975; Martin 1877; Martin 1882-1887; Menke 1992; Méon 1826; Muller 1939; Oostrom 1983; Rothe 1845; Roques 1948-1982; Sands 1960; Smith 1980; Stoop 1971; Sudre 1893; Suhl 1783; Teirlinck 1910-1912; Teirlinck 1919; Tilander 1923; Van Daele 1994; Van Mierlo 1942; Van Mierlo 1953; Varty 1967; Varty 1998; Varty 1999; Varty 2000; Vercouille 1935; Vos 1940; Wackers 1986; Wenseleers 1993.

Coda

In 2016 heeft Wilfried Grauwels zijn collectie Reynaertboeken verkocht aan de Phoebus Foundation te Antwerpen. Alleen ‘2004, nr. 87’ was niet bij de verkoop inbegrepen.

Foto’s: Erwin Verzandvoort; de collectie berust in de © Phoebus Foundation | Antwerpen.

LITERATUURLIJST

- *Naar de Letter, 5, Reinaert de Vos*. De overlevering van de Middelnederlandse letterkunde. Een reeks kleine tentoonstellingen, Utrecht, Instituut De Vooy, 1972.
- *The Van Veen Collection of Children’s Books and Juvenilia*, Londen/Amsterdam, Sotheby’s, 1984. Drie delen.
- P. Buijnsters, *Geschiedenis van antiquariaat en bibliofilie in België, (1830-2012)*, Nijmegen, Vantilt, 2013.
- J. Goossens, *Die Reynaert–Ikonographie. Mit einer Einleitung herausgegeben von ...*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1983. (Texte zur Forschung, 47.)
- V. Hamilton, *Joseph Crawhall, 1861-1913, one of the Glasgow Boys*, Glasgow, John Murray and Glasgow Museums and Art Galleries, 1990.
- H. Menke, *Bibliotheca Reinardiana. Teil I: Die europäischen Reineke-Fuchs-Drucke bis zum Jahre 1800*, Stuttgart, Dr. Ernst Hauswedell & Co. Verlag, 1992.
- W. Remy, *Remigius – Antiquariat, Moderne Drucke I. Katalog 2*, Betzdorf/Sieg, Remigius – Antiquariat, 1993.
- H. Rijns, *De gedrukte Nederlandse Reynaerttraditie. Een diplomatische en synoptische uitgave naar de bronnen vanaf 1479 tot 1700*, Hilversum, Verloren, 2007. (Middeleeuwse Studies en Bronnen C.)
- R. van Daele, P. Everaers, W. Devreese & E. Verzandvoort, *De bibliografie van de Nederlandstalige Reynaertbewerkingen van 1800 tot heden*, Sint-Niklaas/Ter Hole, Reynaertgenootschap/Antiquariaat Secundus, 2004.
- K. Varty, ‘The earliest illustrated English editions of “Reynard the Fox”; and their links with the earliest illustrated continental editions’, in: J. Goossens en T. Sodmann, *Reynaert, Reynard, Reynke. Studien zu einem mittelalterlichen Tierepos*, Keulen/Wenen, Böhlau Verlag, 1980, (Niederdeutsche Studien, 27), p. 160-195, 365-444.

- ♦ K. Varty, *The Roman de Renart. A Guide to Scholarly work*, Lanham, Md./Londen, The Scarecrow Press, Inc., 1998.
- ♦ K. Varty, *Reynard, Renart, Reinaert and Other Foxes in Medieval England: the Iconographic Evidence. A Study of the Illustrating of Fox Lore and Reynard the Fox Stories in England during the Middle Ages, followed by a brief survey of their fortunes in post=medieval times*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 1999.
- ♦ E. Verzandvoort, 'The Dutch Chapbooks of Reynaert de Vos and their Illustrations', in: B. Levy & P. Wackers (eds.): *Reinardus. Yearbook of the International Reynard Society*, volume II, Grave, Alfa, (1989), p. 176-184, 218-224.
- ♦ E. Verzandvoort, 'Allart van Everdingen (1621-1675) and his Illustrations for J. Chr. Gottsched's *Reineke der Fuchs* (Leipzig, 1752)', in: B. Levy & P. Wackers (eds.): *Reinardus. Yearbook of the International Reynard Society*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, volume VIII, (1995), p. 151-163.
- ♦ E. Verzandvoort, 'De vos, Van Everdingen en Von Kaulbach', in: W.N.Th.M.B. Gielen, *Johann Wolfgang von Goethe & Reineke Fuchs*, Hulst, Reynaertstichting, 1994, p. 41-50.